

3. Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat

VASS LÁSZLÓ

1. Bevezető megjegyzések

Ebben a tanulmányomban egy szövegelemzést előkészítő kreatív-produktív gyakorlatot mutatok be és kommentálok röviden egy adott verbális szöveg formai felépítésével kapcsolatban. (A formációval kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlathoz lásd többek között: Vass 1993: 151—178; Vass 1994: 259—292.)

A kreatív-produktív gyakorlat alapjául *A hiúz* című Áprily-novella szolgált. Az ennek bevezető bekezdéseivel kapcsolatos II.B feladatot 15 másodéves magyar szakos főiskolai hallgatóval oldattam meg.

2. Megoldások — indoklások — kommentárok

A gyakorlatot elvégző személyek megoldását az 1. táblázat foglalja össze; a táblázat fejlécében a 13. szövegmondat megadott elrendezéseinek kódja szerepel, külön a leginkább elfogadható és külön a legkevésbé elfogadható variánsok számára, első oszlopa a résztvevők sorszámát tünteti fel, utolsó sora pedig a megoldásokat összegzi.

Ami az 1. táblázatban összegzett megoldásokat illeti, általánosságban a következők állapíthatók meg:

- a résztvevők zöme (több mint 73 %-a) az eredetivel megegyező [13a] jelű elrendezést tartotta a leginkább elfogadható megoldásnak; két hallgató (a 12. és 13. sorszámú) a [13f], egy-egy hallgató pedig a [13b], illetőleg a [13d] változatot választotta;
- a legkevésbé elfogadható elrendezések kiválasztásában már nagyobb szórás tapasztalható: a [13d] elrendezést öt hallgató (32 %) tartotta a legkevésbé elfogadhatónak, a [13f] változatot négy (26 %), a [13b] és a [13c] sorrendet két-két, míg a [13a] és a [13e] variánst egy-egy hallgató választotta;
- az eredetivel azonos sorrendhez leggyakrabban — öt, illetőleg négy esetben — a [13d] és a [13f] variáns társul legkevésbé elfogadhatóként.

Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat

Sor-szám	Leginkább elfogadható						Legkevésbé elfogadható					
	[13a]	[13b]	[13c]	[13d]	[13e]	[13f]	[13a]	[13b]	[13c]	[13d]	[13e]	[13f]
1.	+									+		
2.	+									+		
3.	+									+		
4.	+									+		
5.	+											+
6.	+											+
7.	+											+
8.	+											+
9.	+								+			
10.	+								+			
11.	+										+	
12.						+	+					
13.						+		+				
14.		+								+		
15.				+				+				
Össz.	11	1	0	1	0	2	1	2	2	5	1	4

1. táblázat

Lássuk először az eredetitől eltérő megoldásokat!

A 12. és 13. sorszámú résztvevő által leginkább elfogadhatónak tartott elrendezéssel a következőképpen fest a szöveg(részlet): *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.*

A 12. és a 13. sorszámú feladatmegoldó, nem tulajdonítva különösebb jelentőséget annak a ténynek, hogy a narrátor a [13] szövegmondatig még nem referencializálta a *Bábirkót* (más szóval: az interpretátor nem ismerheti a jelentését, esetleg csak a környékbeli), a [4] *más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk (a patakok mentén)* közlésegyeségéből indulhatott ki, s egyrészt ennek szemantikai tartalmát tekintve tematikusnak, másrészt kotextuális összefüggések és/vagy egyéb argumentumok alapján választotta ki leginkább elfogadhatóként a [13f] jelű elrendezést, melyben a *Nem volt (messze)* a szórendileg kiemelt és főhangsúlyos szólam, a *házunktól* pedig hangsúlyos bővítmény (lásd még a 12. sorszámú résztvevő indoklását is), és legkevésbé elfogadhatóként a [13a], illetőleg [13b] jelű változatot.

A 14. sorszámú résztvevő által leginkább elfogadhatónak tartott megoldás ez: *A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.*

14. sorszámú hallgató megoldásában a leginkább elfogadható elrendezés a [13b], amelyben a *házunktól* bővítmény hangsúlyos, a legkevésbé elfogadható pedig a [13d], amelyben e határozó szórendileg kiemelt, főhangsúlyos helyzetbe kerül.

A 15. sorszámú résztvevő által leginkább elfogadhatónak tartott megoldás a következő: *A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

Ebben ([13d]) a *házunktól* határozó főhangsúlyos, míg a legkevésbé elfogadhatóban ([13b]) hangsúlyos helyzetbe kerül.

Lássuk ezek után a résztvevők feladattal kapcsolatos indoklásait a maguk egészében. Sorszámuk után először a leginkább, majd a legkevésbé elfogadható elrendezés szerepel.

1. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]A *házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13a] mondat három részre tagolható. Benne a *Bábirkó nevű falurész* tag van kiemelve, ezért illik leginkább ez a változat a szöveg(részlet)be. A lényeges, az elsődleges, hogy *hova* mentünk. Ezt a gondolatmenetet kell továbbvinni. Meg akarom nézni! *De hol?* Az csak másodlagos szempont, hogy milyen messze van, de fontosabb a *házunktól* mondatelemnél, amely majdnem mellékes, mert ha elhagynánk, akkor is érthető lenne a szöveg. A *Bábirkó nevű falurész* és a *nem volt messze* ezzel szemben úgynevezett hírhordozó, hírértéke van, ezért nem cserélhető ki, és nem hagyható el. — A [13d] elrendezés éppen fordítottja a [13a]-nak. Azt emeli ki, ami nem fontos, s számomra nyakatekertnek is tűnik. Eszembe jutott a hanglejtés is: a [13a] hangzását tekintve beleillik a szövegbe, a [13d] nem.

2. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]A *házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13a] elrendezést tartom a leginkább elfogadhatónak, mert az ezt megelőző szövegrészlet nem magyarázta meg a nevet, a Bábirkót. Számunkra lényeges lehet, hogy a név mit is takar (*falurész*), ez a réma, s az talán másodlagos, hogy *nem volt messze a házunktól*, mert az már korábban kiderült a gyermek csodálkozásából. — A [13d] azért a legkevésbé elfogadható, mert itt nem a távolság közlése tartalmaz új információt, hanem a *Bábirkó* név magyarázata.

Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat

3. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]A *házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A 13.-at megelőző szövegmondatokban ([3] és [4]) utalás van a *Bábirkóra*, az embert kíváncsivá teszi, mi lehet az. Ezt a kíváncsiságot lenne a legsürgősebb kielégíteni. A [13] szövegmondatban tehát feltétlenül első helyre kell kerülnie a magyarázatnak, hogy tudniillik ez *falurész*. A második legfontosabb elem: *nem volt messze*, bár ezt a [4] jelű szövegmondatból is érezhetjük, az viszont, hogy *a házunktól*, nem hordoz új információt, mert a [2] jelű szövegmondatban explicit utalás van rá: *otthon*, tehát a házukban tartózkodnak. — A [13d]-ben a legfontosabb információ a mondat végére kerül, a kevésbé informatív pedig az elejére. Ez nehezíti a gyors megértést, ezért tartom ezt a legkevésbé elfogadható megoldásnak.

4. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]A *házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13a] a leginkább elfogadható, mert ebben a változatban az első, azaz kiemelt helyen a falurész neve áll, ahova tart az apa és a fiú. Az kevésbé fontos, hogy a házuktól számítva *nem volt messze* ez a falurész, fontosabb, hogy *nem volt messze*. — Legkevésbé a [13d] fogadható el, mert ez a [13a]-hoz képest fordított sorrendet képvisel, első helyen szerepel egy kevésbé informatív mondatrész, s csak utána következik a lényeges.

5. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.

A [13a] azért a leginkább elfogadható, mert szórendjében ez a „legmagyarosabb” mondat. — A [13f]-nek idegen a hangzása. Aprily valószínűleg nem akarja különösebben nyomatékosítani, hogy az illető falurész *nem volt messze*, azt inkább csak egyszerű megállapításként közli.

6. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.

A legelfogadhatóbb a [13a], mert ez azt hangsúlyozza, hogy a *Bábirkó* nevű falurész *nem volt messze*, és nem más falurészről van szó. Azaz ebben a falurész nevére kerül a hangsúly, és arra, hogy nem volt messze. Az elhanyagolható körülmény, hogy a *Bábirkó* éppen a házuktól nem volt messze, ezért a *házunktól* a mondat végére kerülhet. — Ennek éppen az ellenkezője a [13f], amelyben arra kerül a hangsúly, hogy a *házunktól nem volt messze* a Bábirkó, jöllehet ez

elhanyagolható körülmény. A lényeg az, hogy *nem volt messze*, s az mellékes, hogy honnan számítva.

7. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]Nem volt messze a házunktól a *Bábirkó nevű falurész.*

A hangsúly a Bábirkón van, így ennek kell a mondat elején állnia. A [13a]-t ezért tartom a leginkább elfogadhatónak. — A legkevésbé elfogadható pedig a [13f], mert ebben a helyszínt szinte teljesen elveszti a jelentőségét.

8. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]Nem volt messze a házunktól a *Bábirkó nevű falurész.*

Véleményem szerint a [13a] a legjobb megoldás, mert a szöveg elején arról van szó, hogy Bábirkóba hívja az apa a fiát, ezért ez a kiemelt, a leghangsúlyosabb mondatrész, azaz a [13] jelű mondatnak vele kell kezdődnie. Ennek a [13b] is eleget tesz ugyan, de célszerű, ha a *nem volt messze* megelőzi a *házunktól* mondatrészt. — A [13f] azért a legkevésbé elfogadható, mert benne a legfontosabb információ szorul leghátrább.

9. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13c]A *házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze.*

A [3] mondatban esik szó először a Bábirkóról, majd a [4]-ben. Hogy valójában mi is az, csak a [13] mondatban derül ki. A [13a] változatban a korábbi közléselemhez, a Bábirkóhoz (téma) új közléselem, a *nevű falurész* (réma) járul, s ennek főhangsúlyos helyen, a mondat élén kell állnia. — A [13c] a közlés szempontjából legkevésbé fontos elemet emeli ki.

10. [13a]A *Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13c]A *házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze.*

A [13]-nak a *Bábirkó nevű falurész* szerkezettel kell kezdődnie, mert az olvasó még nem tudhatja, hogy a Bábirkó mire vonatkozik. Mivel a *házunktól* információértéke a legkisebb (nyilvánvaló, hogy onnan *nem volt messze*, ahol vagyunk), ez kerül a mondat végére. A *nem volt messze* így a második helyen szerepel. — Hasonló okok miatt a [13c] a legvalószínűtlenebb. A legkevésbé informatív *házunktól* aligha kerülhet a mondat élére, elszakítva ráadásul a *nem volt messze* szerkezettől.

Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat

11. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13e]*Nem volt messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól.*

Legmegfelelőbb a [13a], mert a leghangsúlyosabb résszel kezdődik, s benne a szorosan összetartozó egységek egymás mellett állnak. — Ellenkező okok miatt a legkevésbé elfogadható a [13e].

12. [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.* — [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.*

A legvalószínűbb a [13f], mert a [4]-ben szó volt arról, hogy *nagyobb sétákra* is indultak már. A *nem volt messze* a mondat élén állva visszautal a korábbi mondatra, s hangsúlyos szerepet kap, ami kiemeli a két szövegmondat ellentétét. A [14] tartalma miatt logikusan *a Bábirkó nevű falurésznek* kell a mondat végén állnia, mert a kapu, amin beléptek, ott található. A [13d]-vel ellentétben nem a *házunktól* a fontos, hanem a *messzeség*. — A [13a] megoldás azért a legvalószínűtlenebb, mert értelmi zavart okoz, hogy benne az utolsó szó a *házunktól*, s utána minden átmenet, utalás vagy jelzés nélkül egy másik házról esik szó.

13. [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.* — [13b]*A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.*

Azért tartom a [13f]-et a leginkább elfogadható megoldásnak, mert a szöveg szerintem kissé nehézkes mondatszerkezetei közé ez illik legjobban. Ha a többi mondattal is összevetjük, feltűnhet, hogy igen gyakori az állítmánnyal való indítás, így talán a [13f] harmonizál legjobban a környezetével, annak „hangnemével”. — A legkevésbé elfogadhatónak a [13b]-t tartom, valamiféle törést érzek benne.

14. [13b]*A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.* — [13d]*A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13b]-t azért tartom a leginkább elfogadható elrendezésnek, mert a szöveg minden mondata magyarázó, az író kifejti, részletezi, hogy mire gondol. Több mondat is kezdődik azzal a szóval, amit utána megmagyaráz. A [13b]-ben is a legfontosabb szó van elöl, amit hangsúlyoz. — A [13d] nemigen illik a szövegbe, mert „túlságosan tökéletes”. A többi mondat elég zaklatott, sok bennük az ige.

15. [13d]A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész. — [13b]A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.

A *házunktól nem volt messze* véleményem szerint egybetartozik, s ezt kell kiemelni a [13d]-vel. A hangsúly főleg a *nem volt messze* szerkezeten van. Ennek a variánsnak a lejtése is narratívabb, mint például a *Bábirkóval* kezdődő elrendezéseknek. — A legkevésbé elfogadható a [13b], mert darabos, száraz.

A [13] szövegmondat lehetséges, illetőleg megadott elrendezéseinek grammatikai és kommunikatív minősítésekor abból a globális alapelvből indulhatunk ki, hogy összetevőinek sorrendje az adott (nyelvi) kontextusban tematikus fontossági sorrend. A szövegmondatban a legfontosabb összetevő a szerkezetes alany, a (nevű) *falurész* rematikus információval, ezután az állítmány következik (szólamába tartozónak tekintve a hangsúlytalan *messze* bővítményt), majd a *házunktól* határozói kiegészítő ([13a]). Minthogy e szövegmondat inkább tematikus, mint rematikus, összetevőinek sorrendjét, ahogy az a hallgatók többségének indoklásából is kitűnik, főként tematikus elvárások határozzák meg (lásd például az 1., 2., 3., 4. stb. sorszámú résztvevő indoklását). Erre utal az is, hogy a legkevésbé elfogadható megoldásnak legtöbbször a [13d] és a [13f] változatot választották a hallgatók, közülük az előbbi a [13a]-hoz képest szimmetrikusan ellentétes elrendezésű, az utóbbiban pedig az állítmány szólama a határozói bővítmény elé kerül.

3. Záró megjegyzések

Ebben a rövid írásomban, miként azt a bevezetésben jeleztem, egy szöveg formai felépítésével kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatról kívántam számot adni.

Ahogy a feladatot elvégző magyar szakos főiskolai hallgatók megoldása is mutatja, egy szövegmondatláncban valamely közbülső szövegmondat felépítését nem annyira nyelvi, grammatikai szempontok dominálják, mint inkább a téma-réma struktúra, a tematikus progresszió.

Irodalomjegyzék:

Vass László 1993. A vers vehikulumához rendelhető formai felépítés: Kálnoky László *Csak mint a fák ...*; Rakovszky Zsuzsa: *Van Gogh*. In: Petőfi S. János—Bácsi János—Benkes Zsuzsa—Vass László: *Szövegtan és verselemzés*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda. Budapest.

Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat

Vass László 1994. A szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezése.
Somlyó György: *Mese az egyről és a kettőről*. Örkény István: *Élmény és művészet*. In: Petőfi S. János—Bácsi János—Békési Imre—Benkes Zsuzsa—
Vass László: *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó. Budapest.